

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՄԱՍԻՍ», ԹԻԻ 19

ՕՆ. ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ

ՄԻՐՈՅ ՄԸ ՎԷՊԸ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

PRINTED IN BULGARIA

1936

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ - ՄԱՍԻՍ.

ՍՈՖԻԱ.

891.99

Մ-79

891.32

8105/21/1 11

8 NOV 2011

15-72

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ “ՄԱՍԻՍ”, ԹԻԻ 19

ՕՆ. ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ

ՄԻՐՈՅ ՄԸ ՎԷՊԸ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

PRINTED IN BULGARIA

1936

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ “ՄԱՍԻՍ”,
ՍՈՖԻԱ.

03 JUL 2013

17287

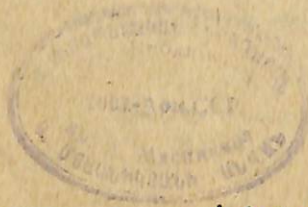
ՍԻՐՈՅ ՄԸ ՎԵՊԸ

1.

Իմ հայրենի քաղաքը պաշարուած էր Թշնամի հորդա-
ներով ու մեզի պարտադրուած էր ճակատագրական կռիւ մը:
Կռիւը յուսահատական էր ոչ միայն որովհետեւ Թշնա-
մին թուական և զինական գերակշռութիւն ունէր ու մեզի
կը պակսէր սնունդ և ռազմանիւթ, այլ և անխուսափելի
կը թուէր լքումն ու քայքայումը մեր շարքերուն մէջ:

Դուրսէն ակնկալուած օգնութիւնը կ'ուշանար, կամ
չկար: Թշնամիի մէջքը ուրիշ ռազմաճակատներու վրայ չէր
կոտորեր բնաւ: Մեզ մօտ մարդիկ սպառած էին ուտեստի վեր-
ջին պաշարը և հաշուելու ելած էին ալիւրի և գետնախնձո-
րի վերջին պարկերը: Արդէն արածողներու թափօրը բերա-
նը երկարած էր պարտէզներու կանաչին, ու աղ չկար բո-
լորովին: Տարափոխիկ հիւանդութիւնները իրենց հունձքը
կը տանէին այնքան առատ, որքան առատ էր գիւղերէն և
գաւառներէն թափուած ու քաղաքացիի գէնքին ու հիւրա-
սիրութեան ապաւինած տասնեակ հազարաւոր զաղթակա-
նութիւնը: Կը համրուէին փամփուշտները և իւրաքանչիւր
հրազէն, ժամ մը երկու տեւող յարձակողականի մը համար
իսկ, անպէտք պիտի մնար ու անգործածելի:

Ու տակաւին Թշնամիի կատաղութիւնը կ'աճէր: Թըն-
դանօթները կը քանդէին ափյափոյ շինուած մարտկոյններն

1982-75

ու զիրքերը: Գնդացիները կը խլէին կեանքերը թանկազին մարտիկներուն, որոնց փոխարինողներ այլեւս չկային: Նահատակներու վրէժը կռուի առաջին օրերու ոգեւորութիւնն ու քաջութիւնը չէր սերմաներ այլեւս ու հաշմանդամ զինուորականները նոյնքան բազմաթիւ էին, որքան յուսարեկութեանէ ոչխար կտրած հոգիները:

Մեր պայքարը կը մօտենար իր տրամաբանական վախճանին ու ամէնէն լաւատեսներն անգամ մէկ շարքի մէջ զին ոչ մէկ լուսաւոր ապագայ կը տեսնէին վաթսուէն հազար պաշարուողներու համար:

2.

Դիրքը, ուր կը պաշտպանուէր մեր տասնեակը, երկյարկանի տուն մըն էր, տակաւին կռիւը չսկսած լքուած իր տէրերէն: Երրորդ անգամ ըլլալով թշնամիի ռումբերը խորտակած էին տան առաջամասը և սակայն կարելի եղած էր աղիւսի ու քարի մեծ ու լայն կարկտաններով պատնէշներ շինել ու խափանել թշնամիի ներխուժումը:

Աղիւսի պատերուն վրայ, հիւսիսէն ու հարաւէն փոքրիկ ծակեր բացած, կը հսկէինք թշնամին ու իր շարժումները: Սպանուիլը այդ ծակերէն այնքան զիւրին չէր, որքան սպանելը հեշտ: Ու բաւական համարձակ կը զգայինք ինքզինքնիս այդ ապահովութեամբ:

Վախը գոյութիւն ունէր անշուշտ. մեռնելու վախը: Ու մահը ինքզինքը ցոյց տուաւ ամէնուս այն վայրկեանէն իսկ, երբ մեզմէ ամէնէն անվախն ու ծիծաղկոտը, կռուի առաջին ժամերուն ջարդ ու փշուր ինկաւ թնդանօթի ռումբի մը հարուածէն: Սպանուող ընկերս աղաղակեց, ու այդ աղաղակը դեռ հազիւ լսած, ես տեսայ անոր ուղեղը, թեթեւ գորշութեամբ մը, կարմիր բիծերով զիկզակուած, խլրտուէն, մածուցիկ, խօսուէն: Ու ինծի թուաց թէ այդ ուղեղն էր որ աղաղակեց: Ու մինչև հիմա ինծի կը թուի թէ ոչ մէկ աղաղակ այնքան սասանեցուցիչ է, որքան աղաղակը մարդկային ուղեղին:

Վախը կ'աճէր: Մահը աւելի ու աւելի կը յաճախէր

մեզ մօտ: Ան մեզ հետ էր. սեղանակից, ղինակից, խօսակից: Ու գրեթէ ամէն օր ան իր հունձքն ունէր: Դասընդհինգ էինք դեռ կռիւը չսկսած, մնացինք տասներկու՝ կռուի երրորդ շարքուն: Մեզմէ ամէն մէկը իր օրն ունէր նշանակած — մահուան օրը: Երեքշաբթի իմն էր ու Վահրամին: Երեք երեքշաբթիներ անցան, ու սակայն ոչ ես, ոչ Վահրամ քայլ մ'իսկ չմօտեցանք, ու մահը, փոխադարձաբար, մեզ չօչափելու փորձ մ'իսկ չըրաւ:

Գիշերները կռիւը կը շարունակուէր առանց վէրքի ու արիւնի: Աղմուկը կար միայն թշնամի համադարկերուն, խառն ու սուր ու անվերջ: Աղմուկ նաեւ մեր հոգիներուն մէջ: Արիւնոտ երէկը և անստոյգ վաղը եօքի, չիոթի ու շշմումի մէջ կը պահէին մեր ուղեղները: Այնքան տաք էր ամէն բան մեր շուրջը, մեզմէ դուրս, մեր ներսը: Ու տակաւին ծիծաղիլ զիտէինք, երբն ու պարը անսովոր չէին: Արցունքը կը պակսէր: Հայնոյն սորվեցանք: Ու ծիւնել, ինքն միջքը արգիլուած էր, բայց կը ճարէինք երբեմն: Ուտելու պահանջը զօրաւոր էր, բայց բաւարարող չկար: Հաւկիթի մը համար կռիւ փրթաւ անգամ մը ու դաշոյնը փայլեցաւ: Երիտասարդ խմբապետին սաստը բաւական եղաւ սակայն, որպէսզի մէկ հաւկիթը երկու հոգի կերակրէ, դաշոյնը պատեանը դուրս ու կռուողները համբուրուին:

Մեր մարմինները հազորդ էին ամէն բանի — ամէնէն ծանր քարերը վերցնելու, հարիւր անգամ հրազէնները լեցնելու և դատարկելու, տասնեակ ժամ մը ցից, փայտի պէս տնկուելու, ռումբեր ու վէրքեր ընդունելու:

Սակայն քուն չկար: Այնքան, այնքան կը կանչէինք զայն, կը կարօտէինք, կ'երազէինք. բայց ան չկար, չէր գար: Սիրտն էր միայն, որ աւելի արագ կը բաբախէր, աւելի ու աւելի արագ: Թնդանօթի մը ռումբը, կամ վայրկեանական մեռելութենէ մը հաք յանկարծօրէն ջրվէժուող համադարկերու տարափը և կամ խոր վէրք մը պատին վրայ կամ ընկերով մը կուրծքին ու սրունքին՝ պահ մը դադարելու տար սրտի բարախումը: Կարծես ընդմիջտ, յաւիտեան կանգ կ'առնէր ան ու, սակայն, այդ յաւիտեանականութիւն-

նը ակնթարթ մըն էր լոկ. ան նորէն կը սկսէր բարախել, վազել, արա՛գ, աւելի՛ արագ...:

Ու գզլիւիչ էր մանաւանդ վառօդի բոյրը: Տեսակ մը դառն համ ունէր ան, որու քաղցրութիւնն ու հաճոյքը միայն տղամարդը կը գգայ ու կը գնահատէ: Տղամարդը, որու հոգիին խորը միշտ նստած կը մնայ ոչնչացման սատարն ու ստեղծագործութեան աստուածը:

3.

Կոուի քսանմէկերորդ օրը, չորեքշաբթի գիշեր, անձնատուր հին օրերու և յուշերու վերադարձնող յորձանքին, վահրամի հետ, որ մեր խմբապետն էր, կը թերթէինք Սէրը մեր երիտասարդ կեանքերու վէպերուն:

Իմ կեանքս այնքա՛ն քիչ էր արկածներով, յուզումներով, պայքարի հոգեւոր և մարմնաւոր նիզակումներով: Հազիւ քսաներկու տարեկան էի և ոչ ոք սիրած էի: Իմ կեանքս գրքերու յափշտակութեանը և ընտանեկան գործվին ու հոգերուն պատկանած էր լոկ: Կուսակցական էի, բայց հազիւ կը ճանչնայի չարն ու բարին իմ շրջապատիս: Յեղին վիշտը ճաշակած էի տակաւին մանկութենէս, տակաւին օրօրոցէն: Մայրիկս կը պատմէր ինծի, թէ դեռ գրկանոցի մանկիկ մը, առած փախած է զիս օտար հիւպատոսարան մը այն պահուն, երբ հայրիկիս զիակին վրայէն թշնամին հրդեհած է մեր տունն ու թաղը ու սուրի քաշած չեմ գիտեր որքա՛ն անմեղներ:

Ու այդ մռայլ պատմութիւնը շարունակուած է տարիներ ու տարիներ, ինծի բախտակիցներ եղած են շատ շատե՛ր, և սակայն, նախախնամական զօրութեամբ մը մեծցած, հասակ քաշած, հասած եմ իմ կեանքիս քսաներկութիւն... Ու նորէն կռիւ է ահա ու ես փոխարինելու եկած եմ հայրիկս, մինչ ուրիշ գրկանոցի մանկիկներ իրենց մայրիկներու թեւերուն վրայ նորէն օտար հիւպատոսարաններ կ'ապաստանին...

Վահրամ աւելի տարեց է ինձմէ. ան արդէն երեսունի կը մօտենայ ու ծանօթ է կեանքի արհաւիրքներուն: Երկու

վկայ սպիներ ունի. մէկը, որ կը կիսէ պարանոցը, և միւսը, որ պայտածե ափօսած է քունքերը: Մէկը՝ սիրած աղջկան համար, միւսը՝ հայրենիքի պաշտպանութեան: Ու կնճիռներ ունի անոր լայն ճակատը, և սպիտակը իր առաջին ճառագայթը ձգած է անոր սև գանգուրներուն մէջ: Անոր աչքերը ջղային ու ակամայ կծկումներ ունին ու երկար թարթիչները, հակառակ իրենց յամառումին, ստիպուած են տեղի տալ ու փակել սև ու խոշոր աչքերը, որոնց խորքը կարծես արցունքի կոհակ մը իր կայանը կը փնտռէ ու չի գտներ:

Ու չքեղ է անոր հասակը, որ կը բարձրանայ ու կը ձգուի վեր՝ անդամադրելի ուժէ մը մղուած: Ուժեղ է, սըրունքներն ու աղբիւրը ձուլածոյ են, վստահ ու պինդ:

Հրացանը թեթև գաւազանի մը նման կը մնայ անոր ձեռքերուն մէջ ու երկծալ փամփշտակալը կը գրկէ անոր մէջքը կանացի սեղմիրանի մը պէս:

Վերեւի շրթունքներուն կ'իշխէ բացառիկ առնականութիւն աղբարարող թուխ ընչացքը, մինչ վարի շրթունքներուն վրայ կը խայտայ անհաս սիրոյ մը տխուր տենչանքը:

Ու ձայնը վտակի մը սահող կարկաչն է սպիտակ և կապոյտ խճաքարերուն վրայ՝ լացի հնչիւններով, թէև մերթ րոզքի շնչոտ մը ընդունելով ու յանկարծ կտրուելով:

Ես առաւելաբար ունկնդիր էի իր կեանքի վէպերէն ամէնէն ուժգինին — սիրոյ վէպին:

— Իսկ դուն: Վանիկ, սիրած ես բնաւ, հարցուց ան՝ ամուր մը սեղմելով ուսերս ու յառելով աչքերը իմիննեւրուս, տխուր ու ողբերգական:

— Երբեք, նոյնիսկ չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ կը սիրեն:

— Կը սիրեն, որովհետև չեն կրնար չսիրել:

Ու կը տխրէր յանկարծ:

Դուրս ելաւ: Զննեց դիրքին բոլորտիքը: Պահանջներու հերթն ու ժամերը նշանակեց և լուռ ու կիսաժպիտ՝ ինչպէս միշտ՝ վերադարձաւ քովս:

— Գիտե՞ս, Վանիկ, երկուշաբթի գիշեր այնքա՛ն անհանդիստ էի, անհամբեր, աւելի ճիշտը՝ կ'ուզէի շուտով լուսնար: Առաւօտը, ամբողջ օրը, դիտմամբ, դիրքին առջև

ամէնէն վտանգաւոր տեղը տնկուեցայ, որպէսզի... բախտս փորձեմ:

— Ի՞նչ բախտ:

Ժպտաց:

— Գուցէ ծիծաղիս: Յիմարութիւն: Ի հարկէ: Որոշած էի, եթէ այս երեքշաբթի, այսօր ալ չսպանուիմ, ուրեմն ճակատագիր ըսուածը ճիշտ է, ուրեմն պիտի տեսնեմ նորէն զայն ու պիտի...:

— Ո՞վ:

— Է՛հ, ա՛ն, սիրա՛ծս...

— Լա՛ւ: Ինչո՞ւ անունը չես տար, ինձմէ՞ ալ կը պահես, չե՞ս ամչնար...

Շեշտակի նայեցաւ վրաս ու անծանօթ վախ մը, սարսուռի կայծերով, սրտիս խորերէն բարձրացաւ մինչև մազերուս ծայրերը:

Լռեցի: Ամչցայ:

Զղջաց: Փոքրիկ, գրեթէ կանացի ձեռքերս առաւ իր լայն ափերուն մէջ ու նստելով գերանի մը ածխացած ծայրին, հարկագրեց որ նստիմ քովը:

— Անունը մի՛ հարցնէր, ըսաւ: Պիտի չըսեմ: Ոչ ոք գիտէ անունը, ինչպէս որ ոչ ոք գիտէ մեր սիրոյ պատմութիւնը: Երկու հոգի գիտէին միայն ու հիմա անոնք չկան: Քեզի պատմեցի ու կը պատմեմ տակաւին, որովհետեւ... չեմ գիտեր ինչո՞ւ, ինձի կը թուի թէ դուն պիտի...:

— Ի՞նչ, հարցուցի նոյն դողացող ձայնով:

Երեսը շուռ տուաւ ու կամաց, հազիւ լսելի ձայնով մը՝

— Ոչի՛նչ, ըսաւ:

Լռութիւն: Շարունակեց: Այս անգամ լուրջ, հաստատուն ու համոզկեր:

— Վանի՛կ, սիրելիս, չսիրես բնաւ: Սէրը աւելի դաժան է քան թշնամու պարտադրած այս կռիւը: Դեռ գիտես, որ այս կռիւը կը վերջանայ: Կը յաղթես կամ կը յաղթուիս, այսօր կամ վա՛ղը: Կամ թէ գնդակ մը ճակատիդ, կուրծքիդ, հոս, հոն և ամէն ինչ կը փակուի, կ'աւարտի: Բայց սէրը... սարսափելի է: Քանի՛ տարի եղաւ...

Ու այլեւս չլռեց բնաւ: Խօսքերը այլեւս կիսատ չմնա-

ցին կախման կէտերով դատաւարուած ու բառերը ոչ մէկ խորհրդաւոր շեշտ չունեցան: Զայնը փոխուեցաւ երբեմն: Երբեմն դողաց, երբեմն բողբոջ ու երբեմն հպարտութեան հունչեր արձակեց ու նաեւ աղերսական դարձաւ երբեմն, և սակայն օղնութեան ոչ մէկ վիշտ պոռթկաց:

Ու այդ փոփոխուող ձայներու ալիքներուն մէջէն, ժամ մը, երկու ժամ, մինչև խաւարի ցրումը, ես կը կարդայի վէպի մը ամբողջ հատորը, որու հեղինակն ու հերոսը իմ աչքիս առջև կը պատկերուէր իբրեւ մէկը մարդկային սիրոյ ամէնէն զիւթական ու ամէնէն ողբերգական օրինակներէն:

4.

Պզտի՛կ, պզտի՛կ, տակաւին կապոյտ վերնաշապիկով, աջ ու ձախ ուսերուն չար ու նախանձ խափանող յուլունքներ շարած, ոտաբոպիկ, գլխաբաց, վահրամ վազվզեր է բակն աղմկող Հին Նորի ջուրերուն մէջէն:

Ու պզտիկ այդ տարիքին իր միակ խաղընկերը եղած է պզտիկ դրացունին, զոր Խուշուշ կանչած են թաղեցիները:

Ուռենիի կանաչ ծամերուն տակ պարզած են իրենց կախօրրանն ու համադամ սեղանը՝ կտոր մը պանիքով ու լաւաճ հացով՝ Աստծու ամէն օր: Աստծու ամէն օր առուակին ծիածանագոյն քարերը բոլոր հաւաքած ու քառուկ խաղցած են:

Կամուրջէն կախ ձգած իրենց բոպիկ տոտիկներով ջուրը խառնած են, բոլոր լաթերը թրջած և փափուկ միսերնին կարմրեցուցած, երբեմն, մամաներու հարուածներուն տակ:

Ապաստանած են մառանը և չիր ու ընկոյզ դողցած՝ զիրար հիւրասիրելու համար: Պահուածքիկի առեւն, ամէն անգամ, երկուքը միասին սարսափած են յարդով լեցուն ոչխարի ափէն ու խաղը ընդհատած:

Զարչրկած են կատուները ու մատերնին արիւնած յաճախ: Հաւերուն, շուներուն քարեր նետած են ու հալածուած դրացի միականի պառաւէն:

Սորված են՝ ինչպէս կը մըկըկայ խորգոմցու մեծամօ-
րուս այծը ու ի՛նչպէս կը զոայ Փօլատի խաչոյի պոչատ ի-
շուկը:

Ու ամէնէն գիւթական ու հանդիսաւոր խաղը իրենց
համար խրժիկի խաղն է եղած: Երկա՛ր, երկա՛ր պահերով
խուշուշ պառկած է մէջքին վրայ, ցաւ բաւած, հառաչած,
աչքերը փակած ու բացած՝ Վահրամի մտահոգ ու վշտահար
հայեացքին տակ, մինչև որ երկունքը աւարտած է ու ե-
րախան ծնած: Երախան խրժիկ մ'է եղած, զոր փաթթած
են կարմիր չիթով, կերակրած ճճնդկան կեասալով ու Վահ-
րամի ափեկներով ջուր տուած են, երբ անիկա չոր հագով
մը տառապած է: Ա՛խ, եթէ խորգոմցու պառաւին այծն ի-
շննցը ըլլար... որքա՛ն առատ կաթ պիտի տային հարա-
զատ ու մօրկան մէկ հատիկ զաւակին: Կամ ինչո՞ւ խուշուշ
սեփական կաթ չունէր...

Ու մեծցած են այդպէս, և տարիները սահած անցած
են, երբեմն արեւով, երբեմն ամպերով: Ու արեւը այրած է
անոնց կաշին, ցուրտը խածած անոնց թուշերը ու անձրեւը
մտրակած զանոնք:

Դպրոցը պահ մը խզած է անոնց ոսկեայ չղթան, ու
սակայն, յետ միջօրէին, գիրք ու տետրակ սանդուխի ա-
ռաջին աստիճանին վրայ նետած, նորէն գրկած են գիրար,
պարտէզի ծաղիկներուն ու խոտերուն մէջ թաղուած, ծա-
ռերն ի վեր մագլած, տէրտէր ու լուսարար, թուրք թա-
գաւորի զօրք ու հայ ֆեսայի խաղցած են մինչև ուշ իրի-
կուն, երբ երկինքէն լուսինը, իսկ պարտէզին վրայ կախ-
ուող լուսամուտներէն մամաները ազդարարած են տուն վե-
րադառնալու սրտաբեկ ժամը...

Մեծցած են տակաւ: Ու առաջին տարօրինակ կայծը
արիւնի, ո՛վ գիտէ ի՛նչ խորունկ աղուքներէ բխած,
պղտորած է Վահրամի սիրտը: Այլեւս ծաղկած, հասակ քա-
շած ու հագուստի անհարթ կուրծքով խուշուշի ներկայու-
թեանը, փոխուած է Վահրամի ձայնը ու ձախլիկ դարձած են
անոր բոլոր շարժումները: Եւ խուշուշի դէմքին իջած է ան-
ծանօթ ու բոսոր չիկնում մը: Անոր գլուխը աղամայ խո-
նարհած է ու հայեացքը գետին ինկած: Անստոյգ ու երջա-

նիկ ու վարարող դողն է միայն, որ այսուհետեւ պարուրած
է զանոնք առանձին ու միասին: Ու այդ դողը զօրաւոր ե-
ղած է զանոնք հեռացնելու միշտ իրարմէ և իրար ջով բե-
րելու շարունակ:

Սկսած են խոռովքոտ գիշերները, խուշուշի բարձր թր-
ջուած է արցունքով, իսկ Վահրամի ճրաղը մարած չէ բնաւ:

Սկսած են երազները մանկական օրերու և խաղերու
յաւիտենական կրկնութեան, և երազները աւելի բացավառ
եղած են միշտ, քան օրերը՝ անցնող մանուկ ու անմեղ օրե-
րուն: Հիմա հառաչանքներ կան, անբացատրելի գրկախառ-
նումներ, տարօրինակ ու ցաւեցնող կարօտը շօշափումներու:
Ու կարծես համբոյրներ կան՝ աղաղակող ու խենթեցնող, և
սթափումներ՝ ցուրտ ու ջերմ միաժամանակ:

Սակայն անոնցմէ ոչ մէկը յանդգնութիւնն ունի բա-
ցատրելու միւսին իր վիշտն ու կարօտը: Հաւասարաբար
անհամարձակ, ամչկոտ, խեղճ ու պզտիկ են անոնք: Փրկու-
թիւնը անակնկալ հանդիպումներուն մէջ է, գպրոցի ճամ-
բուն, տանիքին վրայ, իրարմէ աղիւսի ցանկապատով մը
բաժնուող պարտէզներուն ստուերներուն մէջ — հանդիպում
մը լուռ ու անլեզու, միշտ վախով ու դողով համակուած:
Փրկութիւնը նաեւ պատի այն ճեղքին մէջն է, ուրիշ կարե-
լի է նայիլ Վահրամենց բակը ու հնարաւոր է տեսնել խու-
շուշենց խոհանոցը:

Ի՛նչի՛ անգամ, ժամերով ու ժամերով, առանձին սոլա-
սած է Վահրամ այդ ճեղքին առջև, խուշուշը տեսնելու հա-
մար, և երբ տեսած է, ամօթէն չիկնած, խոյս տուած է,
առանց բառ մը ու բարեւ մը փոխանակել կրնալու: Ու յան-
ցաւորի մը պէս եղած է խուշուշ, երբ հանդիպած է, ճեղ-
քին մէջէն, Վահրամի հսկող աչքերուն:

Եւ սակայն այդ վախկոտ հանդիպումը լիցուցած է ա-
նոնց հոգին սփոփանքով ու բերկրութեամբ և օրերով օրօ-
րած է անոնց հոգին: Անգութ ձեռք մը լաթի կամ տաշեղ-
ներու կտորներով խցկած է յաճախ այդ ճեղքը ասդիէն և
անդիէն, և սակայն, սիրող ու այրող թաթիկները, կարծես
խօսքը մէկ ըրած, միշտ ալ փոքրիկ ու աննկատ անցք մը
բացած են հոն, ասդիէն ու անդիէն:

Առաջին յանդուգնը նորէն աղան եղած է: Անգամ մը գինեբրուկի փունջ մը զետեղած է ճեղքին մէջ ու իրիկունը տեսած է անոր տեղ խաւարծիլի պղտիկ կապոց մը: Ու այդպէս, նուէրները — ծաղիկներ, պտուղներ, գիրքերէ փերցուած նկարներ, ամէն բան, զոր սիրող պատանի հոգին նուէր կ'ենթադրէ, կը փոխանակուին առտու և իրիկուն, լուռ և վախկոտ: Ու կարգը կը հասնի գիրքերուն, փոքրիկ վէպերուն՝ ընդգծուած տողերով:

Ու յանդգնութիւնը կ'աճի երկուստեք և սիրոյ առաջին գրաւոր այլ բոցեղէն խօսքը կը նետէ վահրամ՝ կապուտակ թուղթի մը վրայ չղագրելով խոշոր շանուներ ու անկէ առաջ՝ «Սիրելի...»

Նամակները կը վերցնէին ընդհուպ: Աղջիկը, միշտ և ամէն երկինքի տակ, աւելի զգաստ է իր արտայայտութիւններուն մէջ. ան չի պատասխաներ առաջին հերթին: Եւ տղու սիրտը կը ճմլուի ու ձեռքի մատները կը կտրտուէին: «Կը սիրէ՞ զիս»: «Զի՞ սիրեր»: Օր մը ան կը համրէ իրենց սենեակի գերանները, որոնք կը պառկին առաստաղին տակ: Եթէ զոյգ են, կը սիրէ: Զոյգ են: Ու անսասան հաւատքի մը կը նմանի այդ զոյգը: Ուրիշ առիթով մը ան կը չափէ իրենց բակը երկայնքէն: Եթէ քայլերը զոյգով վերջանան, կը սիրէ: Քայլերը զոյգ չեն: Սխալած է գուցէ: Նորէն կը չափէ, բայց արդիւնքը նոյնն է: Ինքզինքը մխիթարած զգալու համար՝ քայլերը կը պղտիկցնէ սկիզբէն ու վերջէն այնքան, մինչև որ օրհնեալ զոյգով վերջանան անոնք: Եւ սակայն կսկիծը կայ — տարակոյտի կսկիծը:

Ամէն իրիկուն, անկողինին մէջ, ան կը վճռէ աւելի յանդուգն ըլլալ յաջորդ օրը, երթալ ուղղակի տեսնել խոշորը ու յայտարարել:

— Քեզ կը սիրեմ:

Ըսել նախ մայրիկին ու ապա, անոր միջոցով, հայրիկին: Թող խոշորը ալ վճռական ըլլայ իրեն պէս և յայտնէ իր մայրիկին ու հայրիկին: Ի՞նչ կայ որ: Ուրիշները ի՞նչպէս են հապա: Ի՞նչպէս կը սիրեն ուրիշները:

Առտուները, սակայն, վախն ու ամօթը ու կասկածը նոր կոտորներ կը ցցեն ու վահրամ կը թուլնայ: Ան գիտէ

որ բռնակալ է իր հայրը ու աւելի բռնակալ խոշորի հօրը հանդէպ, որ թաղին մէջ ճանչցուած էր շուկա քահալիարճի անունով: Թահսիլարճի Մարտիրոսի անունը համազօր էր թուրքին: Ան գիտէր ու կարող էր կաշառք վերցնել, ուրիշներու տունն ու կահ կարասիները աճուրդի հանել, անմեղ մարդիկ բանտերու մէջ փոսեցնել: Ոչինչ այնքան անազգեցիկ էր, որքան անոր օձագալար մտրակը՝ իշխանութիւնն ու իշխանաւորը խորհրդանշող: Ահաղեցիկ էր անոր ֆէսը, որ կ'իջնէր մոխրագոյն աչքերուն: Ու փայլուն կոճակները, չոր հազը և միշտ պլինդ ու ցից կուրծքը, որոնք բոլորը մէկ հեռուներէն կ'աղբարարէին և՛ սարսափ, և՛ վրտանդ, և՛ պարտադիր յարգանք: Ու անիկա իր անբաժան ուղեկից թուրք ոստիկաններն ունէր, որոնք գիտէին առջեւ ձգած քչել տանիլ փօլատի խոշորի էջը կամ խորդոմցու պառաւին այժը՝ անցեալ տարուան չվճարուած տուրքին ի հաշիւ: Պնդողներ կային, որ Մարտիրոսը կուսակալին քով սուրճ կը խմէ ամէն ուրբաթ օր, և ամէնքը գիտէին, թէ հարիւրապետ Պահիմ շաթուան այս գլխէն ու այն գլխէն անոր հիւրն է:

Վահրամ գիտէր, թէ անանցանելի վիճակ մը կար իր հօրը և քահալիարճին միջև: Արդէն ամէնքը կը խօսէին անոր մատնութեան մասին: Այլապէս, ո՞վ մատնեց Վարդգէսը թշնամիին ձեռքը: Անգամ մը, երբ թէոսի խումբը Վահրամէնց տունն էր գիշերած, Վահրամի հայրը իր աչքերով տեսաւ երկար ու սատանի ստուերը Մարտիրոսին, որ կը սլքտար լուսամուտին տակ: Եւ ճիշտ յաջորդ գիշերը, երբ խումբը բարեբախտաբար մեկնած էր, Վահրամէնց տունը մտած էին թուրք ոստիկանները և քարուքանդ ըրած, խուղարկած ամէն բան: Ու ատկէ ետք Վահրամի հայրը կասկածելիներու շարքը դասուած էր:

Վահրամ գիտէր այդ բոլորը: Յաճախ ան լսած էր մայրիկին անէծքը ու աւելի յաճախ լսած հօր հայհոյանքները՝ ուղղուած մատնիչին ու իր եօթը պորտին: Գիտէր: Սիրտը կը մորմոքէր ու ճար չուէր:

Բայց սրտին մէջ բոցեր արձակող սէրը աւելի զօրաւոր էր, քան չրջապատի ատելութեան սառոյցը: Ու սէրը տակաւ աւելի վճռական կը դարձնէր գինքը:

Անգամ մը, վերջապէս, դպրոցի ճամբուն, հոն, ուր տունները պահ մը կը վերջանան և կը սկսի Աղուէսի Զորը իր հեղեղատով ու բարտիներու ստուերով, վահրամ սպասեց: Դպրոց չգնաց այդ օրը և անձրեւի ջրվեժուող տարափին տակ հոգեմաշ սպասեց, մինչև որ ողջունեց դպրոցէն սուսիկ փուսիկ և տրտում տխուր տուն վերադարձող խուշուշը: Հայեացքը նետեց աղջկան կօշիկներուն, ձայնը սեղմեց կողորդին մէջ ու հազիւ արտասանել կրցաւ՝ «բարև»: Խօսքը ինչ արժէք ունէր: Խօսքը, յոյսը, ապագան, ամէն բան ան զետեղած էր կարճելիկ այն երկտողին մէջ, զոր յանձնեց խուշուշին ու հեռացաւ անմիջապէս, երբ նշմարեց դպրոցէն արձակուող աշակերտուհիներու երփներանգ գօտին, որ կը ծխար բարտիներու շուքին տակ, հեղեղատին աջ ու ձախ փեղրով: Երկտողով վահրամ կը թախանձէր այդ իրիկուն իսկ, երբ երկուսին ծնողքը կը ներհեծին, եղբեւանի ճիւղերուն տակ սպասել:

Ատիկա առաջին ժամադրութիւնն էր, զոր խուշուշ կը յարգէր: Իրիկունը, երբ լոսած էր ամէն ձայն դրացի երկու թշնամի տուններուն մէջ, ո՛վ գիտէ ինչ նուրբ ու դժուարին հնարքներով, խուշուշ լքած էր իր անկողինը, ուր մէկ բարձի վրայ կը պառկէր փոքրիկ քրոջ հետ: Լքած էր սենեակը, ուր իր մայրը կը քնանար: անցած էր հօրը ննջանքներէն, ուր ան կը խռկար, բացած էր դոյզ բանալիներով կղզուած դուռը, անցած էր նեղ ու երկար սրահը: վար իջած էր սանդուխներէն զգո՛յն, զգո՛յն ու սիրտը բռնած, փաղաքուշ ձայնով սաստած էր զարթնող ու հաշող շունը: իր ուժերէն վեր էր, բայց բացած էր պարտէզի նիւ գաւոր դուռը և նետուած էր պարտէզը, հոն, եղբեւանի սպիտակած ճիւղերուն խաւարին մէջ, մար մտնելու դացող լուսնակի եղջիւրին տակ, ուր վաղուց կը սպասէր վահրամ:

Ու, մանկական օրերու երկար ընդհատումէն վերջ, առաջին, առաջին անգամ, անոնց փոքրիկ մարմինները սեղմուած են իրարու: Լոսած են իրարու շնչառութիւնն ու սրտերու տրոփը: Բառերը պակսած են: անխեթացած է խօսքը և երգած է միայն սիրտը: Իշխած է սիրոյ և հանդիպումի լուսութիւնը: Ու վահրամի ձեռքին մէջ ինկած են

դոյզ մը նուրբ ու սպիտակ ծաղիկի մը բաժակով թաթիկներ, որոնք այրուած կամ հալած են յուզումէն:

Եղջիւրուող լուսինը արդեօք իր հեռացող շողերով, օրօրուող եղբեւանինե՞րը իրենց կրքոտ բոյրերով, թէ՞ տարիներու անհաս կարօտը ու այդ պահը սպասող սանջալի երազները յաւիտենական վայրկեանի մը համար — լուռ և անէական — ծռած են անոնց գլուխները ու ստեղծեր առաջին սիրոյ անդրանիկ ու այլեւս երբեք չկրկնուող Համբոյրը:

Ժամհօր, ամբողջ գիշեր մը, թէ՞ մէկ քանի վայրկեաններ միայն տեւած է սիրոյ այդ տենդ ու կրակ հանդիպումը, վահրամ չի գիտեր, վասնզի անիկա միայն երկու չարաշուք յիշողութիւն կը պահէ — խուշուշի ծամբը օլորուած հօրը ձեռքերուն մէջ՝ աղջկան սարսափի ճիչերով և, ապա, իր անյոյս ու անհաւասար դիմադրութիւնը և ջարդուժուր մարմինը խուշուշեց ծառայի մահակին հարուածներուն տակ...

5.

Վահրամի ջարդուած ոսկորները շաքաթներով հեծկտացին իրենց ցաւը ու տակաւ առողջացան: Սկիզբը հայրը ըսպառնաց տունէն դուրս ձգել զինքը, բայց մօր գորովանքը մեղմեց ամուսինի դաժանութիւնը:

Անդին տառապեցաւ նաև խուշուշ և անոր տառապանքը, դուռ-դրկից, ամէնքը իմացան՝ հակառակ բոլոր զգուշութիւններուն: Եւ ամէն մէկը ծաղկեցուց միջադէպը իր երեւակայութեան անպարփակ սահմաններուն մէջ: Ամիսներ ետք մէկը նոյնիսկ երկուքի ճիչեր լսեց Թափախարնոց տունէն, «Մեղայ քեզ, Աստուած» կանչեց ու կեղծ արցունք թափեց խաբուած աղջկան համար: Ուրիշ մը անիծեց Յեղափոխութիւնն ու «Նոր Սերունդ»ը, որ ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ սպասուած Նեոլ: Ո՛չ ամօթ մնաց, ո՛չ ծնողք, ո՛չ Աստուած...

Ասդին վահրամինց պարտէզը խուշուշեց պարտէզէն բաժնող պտուր բարձրացաւ, Պաղտատի պարիսպ դարձաւ: Հսկողութիւնը դուռներու, լուսամուտներու, տանիքի վրայ

չառացան երկուստեք: Շունները, փոխանակ բակին, պարտէզին մէջ թողուեցան այսուհետեւ: Խուչուչ տան ծառային հետ միայն իրաւունք ստացաւ տուն ու դպրոց ընելու: Վահրամի գլխուն կախուեցաւ տունէն շան նման դուրս նետուելու սպառնալիքը. եթէ յանդգնէր անգամ մըն ալ մատնիչին անիծեալ աղջկան անունը բերան առնել...

Ու ամէն բան, Աստուծոյ լոյսն ու արեւն անդամ, մահուան պէս ցուրտ ու խաւար եղաւ Վահրամի ու Խուչուչի համար:

Եւ Վահրամ դարձաւ լռակեաց, մենամուլ, ծոյլ, դիակ: Դպրոցը տանջարանի փոխուեցաւ և ընտանեկան յարկը՝ բանտի: Լքեց խաղերը, գիրքերը, ընկերները, ամէն բան: Դնաց դաշտը, ելաւ լեռները, վերադարձաւ գետափը, թաղուեցաւ արտերու կանաչին մէջ, այն ամէն տեղ, ուր մի նակութիւնն էր ու Բնութիւնը՝ հսկայ ու առեղծուած՝ բայց ամոքիչ կարծես:

Դպրոցը իր դուռները փակեց ծոյլ ու մշտապէս բացակայող աշակերտին առջև: Հայրը զլացաւ իր հետ սեղանի նստեցնել, մայրը իր ներկայութեանը քիթը կախեց ու բացակայութեանը լացաւ:

Արհեստի տունին: Ոչինչ դուրս եկաւ: Սկսաւ ծխել ու տասնեակներով զլանիկներն ու անոնց ծուխը պղտիկ բաւականութիւն մը չէին:

Օր մը, գիշերով, երբ կը վախնար հօր աչքին երեւնալ և վճռած էր, ուրիշ անգամներու նման, պարտէզը, ուռնիի հաստաբետ բազուկներուն վրայ կծկուիլ ու լուսցնել, տեսաւ մարտական խումբ մը, որ կ'անցնէր զգոյն, պարտէզէ պարտէզ: Հրեղէն միտք մը ակօսեց իր ուղեղը: Գտա՛ւ: Երթալ արձանագրուիլ Յեղափոխութեան: Այնտեղ ա՛լ պիտի չչարչարուէր այսքան, ընկերներ պիտի ունենար, գէնք, կոիւ, թշնամի: Կեանքը նպատակ մը պիտի ունենար: Հերիք էր: Ամօթ չէ՞ր:

Ու ամբողջ գիշեր Վահրամ չքնացաւ: Յաջորդ օրը, առտու կանուխ, վազեց Գործակաճար Թօփալ Գրիգորի մօտ: Աղաչեց, պաղատեցաւ, ռաքերն ինկաւ, որպէսզի ան տանէր զինք կոմիտէին: Կարեւոր, շատ կարեւոր գաղտնիք

ուրիշ հաղորդելու և ոչ ոքի կրնայ ըսել, բացի Կոմիտէէն. ոչ իսկ Գրիգորին, զօրախտաբար:

— Լա՛ւ, յետո՛յ, Կոմիտէի տեղը չեմ գիտեր, եթէ իմացայ, կ'ըսեմ:

Հարկ եղաւ սպասել օրեր, շաբաթներ, մինչև որ Գրիգոր բոլոր նպաստաւոր տեղեկութիւնները հաւաքեց Վահրամի մօտին և ապա ներկայացուց զայն Կոմիտէին, այրի ու պառաւ կնոջ մը հիւղակին մէջ:

Եւ Վահրամ որքի մը պէս բացաւ իր կեանքի և սիրոյ վէպը հայրական Կոմիտէի թափանցող հայեացքին առջև: Յոյց տուաւ իր պողպատ բազուկներն ու սրունքները, բացաւ իր սիրող ու տառապող հոգիի ծալքերը: Խնդրեց ամէնէն վտանգաւոր վայրերը ղրկել զինք — լեռները, քրդական աւազակախումբերուն դէմ, կամ ընդունիլ անաբեկիչ խումբի մը մէջ՝ ա՛խ, գէթ սուրհանդակ, գէթ բեռնակիր մը ու շալկաւոր մը ըլլայ Կազմակերպութեան... Ու նորէն խնդրեց, նորէն աղերսեց, երդուեցաւ Կազմակերպութեան անունով, ուխտեց ծառայել սուրբ դրօշակին և ամէն բան, ամէն բան զոհարեբել Յեղափոխութեան...

Կոմիտէի ներկայացուցիչը լսեց, ճանչցաւ, հասկցաւ: Ամիս մը այսպէ՛ս, այնպէ՛ս: Ամիս մը հո՛ս, հո՛ն: Ու երրորդ ամսուն վերջապէս Վահրամ ղրկուեցաւ հեռաւոր Լեռնապար, ուր Գալուստն էր իր արծուային խումբով: Եւ հոն Վահրամ առաջին անգամ հրացան ունեցաւ, յետոյ ձի: Կարգաց Բաֆֆի, Ահարոնեան, Դրօշակ: Տեսաւ տառապանքը հայ գիւղացիին, իրական տառապանքը: Մինչև հոգիին խորը զգաց վայելքն ու բերկրանքը այն կուռին, որ Գաղափարի մը համար կը մղուի:

Ու, սակայն, վայրենի, դիւթական և անձնուրաց այդ կեանքին մէջ չմոռցաւ, չկրցաւ մոռնալ իր Խուչուչը: Երկու յուշ, յուշի երկու բոցավառ լոյսեր, Բրիտանոսի կողմ մխուած նիզակներու նման, կը մխուէին մինչև ի սրբերը իր հոգիին ու կը կանչէին զինք շարունակ: Երկու յուշ: Յուշը առաջին Համբոյրին, ծաղկեալ եղբւանի կրքոտ լոյրերուն տակ: Յուշը եղբրական այն ձիչին, զոր ձգեց Խուչուշ, մինչդեռ իր մարմինը կը փչուէր մահակի հարուած-

1982

ներուն տակ... Ա՛խ, իր խլուած ու ծեծուած սէրը. ա՛խ, իր աւերակ ու փալաւսի կտոր դարձած ինքնասիրութիւնը:

Ու կը լքուէր, կը տկարանար: Միակ յոյսը նորէն քաղաքը վերադարձին մէջ էր: Եթէ կարենա՛ր անգամ մըն ալ քաղաքը իջնել...

— Ի՞նչ պիտի ընէր:

Ինք ալ չէր գիտեր: Բայց, ապահովաբար, այլեւս նախկինը պիտի չըլլար — ծոյլ, վախկոտ, դիակ: Ո՛չ, Պիտի փախցնէր ինչուշը, պիտի տանէր զայն յեղափոխական խումբի մը հետ, հետու, աղատ կովկաս: Պիտի խնդրէր կոմիտէէն, որ այդ մէկը թոյլ տան իրեն... Ի՞նչ կայ որ...

6.

Վրայ հասան աղետալի օրեր:

Յեղափոխութիւնը վիժեց իր ապօրինի գաւակը — դաւաճանը: Միլիոնաւոր փամփուշտ, հազարաւոր հրացան, տանենակ մը պահեստներ, իրար ետեւէ մատնուեցան և թըշնամիի ձեռքն անցան: Ձերբակալուեցան հարիւրաւոր դըրսեցի թէ քաղաքացի մարտիկներ, որոնց սպառնաց բռնութեան ամէնէն անարգ պատիժը՝ կախաղանը: Ձերբակալուեցաւ, բանտը նստուեցաւ և բանտին մէջ կաթուածահար եղաւ Վահրամի հայրը: Եւ Վահրամ զգաց, որ իր անմեղ հօր մատնիչն ու սպանիչը ան էր, քահնիլաքնի Մարտիրոսը:

Անտարակոյս, մտածեց ան, Մարտիրոս լուծած է իր աղջկան անպատուութեան վրէժը... Վահրամ հասկցաւ, որ իր հօր տխուր ու վաղահաս մահուան մէջ, այսպէս կամ այնպէս, մեղաւոր է ինք: Եւ ալ չկրցաւ աղատիլ իր այդ կըսկիծէն, որ կը միանար համայնական վիշտին ու վիշտի լեռ մը կ'ըլլար իր կուրծքին տակ: Եւ տառապող ու որոնող հօգին փրկութեան միակ ճանապարհը տեսաւ վրէժխնդրութեան մէջ — քիւրդին, թուրքին, դաւաճանին, որոնց թիւը, Աստուած իմ, տասնեակները կ'անցնէր, հարիւրներու կը հասնէր այլեւս...

Եւ, փա՛ռք Աստուծոյ, Յեղափոխական Վրէժխնդրութիւնը սկսած էր արդէն ու Հասուցման ժամը հնչած: Դա-

ւաճանները իրարու ետեւէ կ'իյնային գիւղերուն, քաղաքի փողոցներուն մէջ, նոյնիսկ Գլխաւոր Ոստիկանատան առջև:

Ամէնէն հռչակուած դաւաճաններէն մէկն էր Ղըրացին, քահնիլաքնի Մարտիրոս, իր սերած, իր միակ սերած աղջկան հայրը, որ սակայն երկրորդ անգամ ըլլալով կը ճողոպրէր անաբեկիչի գնդակէն:

Ասիկա Վահրամի համար ապացուցուած, միս ու արիւն դարձած անէծք մը եղաւ: Ան կոյր մնաց ու չկրցաւ գիտնալ երբեք, թէ ինչու չհամաձայն էր Յեղափոխութեան դատաստանին ու արժանի կը համարէր իր հայրը գնդակահարման: Ինչու, որ չէր կրնար չգիտնալ մասնաշրջաններ իր հօրը...

Թէ՛ որդեկական սէրը աւելի հզօր է, քան ճշմարտութիւնը, արդարութիւնը...

Ինչպէ՛ս գիտնար: Ու ասիկա կարեւոր էր ոչ միայն իր հօգին խաղաղութեան, այլ և իր ապագայի ու սիրոյ վերայ իջած մշուշ փարատելու համար: Զէ՛ որ ինք Յեղափոխութեան զինուոր էր, և ինչու չգիտէր այդ վաղուց: Ինչու չէր պիտի սիրէր զինք այսուհետեւ, երբ տեսնէր, որ Վահրամի զինակիցներն ու գաղափարակիցները կը խողխողէին իր հարազատ հայրը: Ա՛հ... Ու նորէն կատաղօրէն սոսնաց Վահրամի մէջ քաղաքը, անպատճառ քաղաքը իջնելու կարօտը:

Եղա՛ւ: Կեդրոնական Կոմիտէն հրահանգեց շրջիկ Գալուստին երեք վսահեղի մարտիկներ արամադրել Հասուցման գործին: Եւ Գալուստի հայեացքը կանգ առաւ առաջին հերթին Վահրամի վրայ: Քաղաքացի էր. ամէն ծակ ու ծուկին ծանօթ. հաւատարիմ, ճարպիկ, անձնուէր, ուժեղ:

Յորեկ մը խոտի դէզի մը մէջ ապաստանիլը և երկու գիշեր անընդհատ քալելը բաւական եղաւ որպէսզի Վահրամ քաղաքը իջնէ:

Երկու տնաբեկում կար: Երկուքն ալ երկրորդ անգամ ըլլալով ձախողած: Դաւաճանը կը հրհռար: Ահաբեկիչը ինքզինքը կ'ուռէր:

— Կեդրոնական Կոմիտէի որոշումը որոշում է, կրկին ազդարարեց Կոմիտէի ներկայացուցիչը Վահրամին և անոր երկու գործակիցներուն: Կա՛մ ձեր գիակ-

ները թողէք — երեքովդ մէկ — դաւաճանի դրան առջև և կամ վերադարձէք անոնց մահուան իրողութեամբ: Ներքին կանոնադիրը գիտէք: Ամենափոքրիկ թերացումն ու լքումը ձեր կողմէ՝ կը պատժուի անողո՞ք կերպով: Երդուընցէ՞ք:

Վահրամ և ընկերները երդուընցան: Գործավարը համբուրեց անոնց ճակատները և նո՞ր միայն տուաւ դաւաճաններու անուանները:

Ա՛հ... դաւաճաններէն մէկը, և կարեւորը, Խուշուշի հայրն էր: Անէ՛ծք, մղկտաց Վահրամ ու անցաւ գործի: Ծրագիրը պատրաստ էր: Գործադրութեան օրը վճռուած: Տակաւին օր մը ժամանակ կար:

Ա՛խ, եթէ կարենար Խուշուշը տեսնել: Բայց անկարելի էր: Փախստական էր ինք. անունն ու գործը վաղուց ծանօթ ամէնուն, մանաւանդ գաղտնի և յայտնի ոստիկաններուն: Անշուշ իրերն անգամ մատնել գիտէն: Ինք ոչինչ: Բայց գո՛րծը, յեղափոխական գործը պիտի տուժէր: Եւ ի՞նչ ամօթ իրեն համար: Ֆո՛ւ... աղջկա՛ն մը համար: Ի՞նչ պիտի մտածէին ընկերները: Իսկ եթէ կոմիտէն լսէ՞ր...

Բայց ո՛չ: Նախ քան անաբեկումը անհրաժեշտ է, տեսնել Խուշուշը: Այլապէս ինք կրնա՞յ վստահօրէն համոզուած ըլլալ, թէ ամէնէն բախտորոշ վայրկեանին իր ձեռքերը պիտի չդողան: Մինչդեռ եթէ նախապէս իմանա՞յ Խուշուշի տրամադրութիւնը: Օ՛, եթէ Խուշուշ համաձայնի, կամ գէթ լուռ համակերպող մը ըլլայ յեղափոխական վճիռին... այն ատեն Վահրամ Մարտիրոսի գլուխը պիտի ուտէ այս բողկին պէս, հեշտ ու դիւրամարս...

Ու տապալակուեցաւ անհնարին երկուութիւններու միջև: Ժամերը, ծանր բայց վստահ, կը մօտենային Հատուցման ճակատագրական վայրկեանին, և Վահրամ կը կռուէր իր թուրութեան, իր սիրոյ գէժ ու պարտուած կը մնար չարունակ:

Մտածեց, ու մտածումը բան մը չտուաւ: Միակ բեւեռակէտը, հեռաւոր մշուշին մէջ գամուած այն համոզումն էր, թէ իր սէրը արիւնի ու ոճիւրի ճամբաներուն մէջ պիտի կորսուի, պիտի խաւարի ընդմիջտ... Մտածեց ու գտաւ, որ ինք երդուընցած է, քիչ առաջ, յեղափոխական բարձր մարմ-

նին առջև, երթալ և ժնչացնել անմեղ աղջկան մը սիրտը ու այդ աղջիկը իր սէրն է, իր միակ սէրը...

Մտածեց: Մտածումը բան մը չտուաւ նօրէն: Միայն ձեռքերը գնացին, մեքենաբար, դէպի կողքէն քաշուած ատրճանակը: Նոյնիսկ զննեց. նոյնիսկ դուրս քաշեց պատհանէն ու ափին մէջ տեղաւորեց: Յիմարութիւն... Պա՛հ, այսքա՛ն ողորմելի՞ է ինք: Յեղափոխական: Ի՛նչ յեղափոխական: Կատո՛ւ: Հա՛ւ: Անձրեւի տակ թրջուած չո՛ւն: Բոսոտ:

Տանիլ գէնքը յանձնել կոմիտէին և խնդրել որ պատժեն զինք: Ինք չի՛ կրնար, չի՛ կրնար: Աւելի լաւ չէ՞ անձնասպան ըլլալ, վերջակէտ դնել այս տխրոյ, ողորմելի կեանքին: Բայց իրաւունք ունի՞: Իսկ մ՞ով պիտի ղեկավարէ անաբեկումը ու գործադրէ կազմակերպութեան վճիռը: Ծրագրի ամէնէն վերջին մանրամասնութեան հեղինակն է ինք, և գործադրութեան համար քանի մը ժամեր կան միայն: Եւ, վերջապէս, յատկապէս այդ պարտականութեամբ է որ քաղաք կանչուած է, իբրեւ ծանօթ, վստահելի, հաւատարիմ, անձնուէր: Թո՛ւ... Մտածեց: Մտաները կոտորեց:

Մտածեց: Ա՛, վերջապէ՛ս: Երթալ գտնել հարազատ մայրիկը: Երթալ՝ թող ըլլայ օդի մէջէն, ինչպէս թռչուն, կամ գետնի վրայէն՝ աննկատ՝ ինչպէս սողուն: Երթալ, երթալ և գտնել հարազատ մայրիկը ու խնդրել, ոտքերը համբուրել ու խնդրել, որ Խուշուշը տեսնելու, մէկ վայրկեանով տեսնելու դիւրութիւնը տայ իրեն: Ո՞վ պիտի իմանայ, ժամէ մը կը վերադառնայ:

Ու այլեւս տատանում չունեցաւ: Հագաւ թուրք ոստիկանի զգեստներ՝ փայլուն կոճակներով: Բաճկոնակին տակէն կապեց մաւզիւր ատրճանակը, լեցուած, պատրաստ վիճակի մէջ, ձեռքը միշտ ըլծակին քովնը և օր ցորեկով գրնաց ինչ փողոցի հրապարակը ու երկու երեք փողոց անդին հասաւ հայրենական տունը: Գտաւ մայրիկը, ծունկերը գրկած, սպիտա՛կ, սպիտա՛կ...

— Մայրի՛կ ջան...

Գրկեց, համբուրեց, չկրցաւ զսպել ինքզինքը ու լա-ցաւ տղու մը պէս, հին օրերու տղու պէս:

Ու լացի, յուշերու, գորովի, աղերսանքի մէջ պոթկաց Խուշուշը տեսնելու տանջող ծարաւը:

Անդին, իր գրկին մէջ, մայրը փլաւ ու կծիկ մը դարձաւ:

— Թող խեղճ մէրկան աչքերը կուրնան...

Երեք տարի էր չէր խօսեր շունդերացիին հետ, որուն զուլումը արար աշխարհ բռնեց, Երեք տարի էր հարազատ ու մէրկան մէկ հատիկ տղան չօլերն ինկած էր, մօր կաթը մոռցած — պատճառը ա'ն էր նորէն, շո'ւն դրացին. աչքերը՝ կուրնան... Երեք ամիս էր, որ իր թագ գլխաւորը բանտին մէջ մեռաւ, միշտ նոյն շան, մատնիչ, դաւաճան շան երեսէն: Ինչպէ՛ս մայրը երթար խօսէր: Որո՞ւ հետ, ինչո՞ւ: Ու վահրամ կուլ տուաւ այս վէրքն ալ. սփոփեց մայրը: Խնդրեց, աղերսեց նորէն: Սպառնաց.

— Ի'նքս, անձա՛մը կ'երթամ, մայրի՛կ...

— Եա՛, խաչախ տղէն մատնիչի տո՞ւնը մանի... Թող մայրիկի աչքերը կուրնան...

Մա՛յր է: Եւ սուգն ու ռիւք, անէծքի, երգումի ու հըպարտութեան հետ կուլ տուած, մայրիկը կը բարձրանայ տանիքը: Ոչ ոք կայ դրացիին բակը: Հարկ է փորձել պարտէզէն, ուր կը հսկէ դրացիի շունը, որ կտրտել կ'ուզէ չղթաները ու մառդ կը ծիւռէ:

Ու Խուշուշ կը տեսնէ մայրիկը, Բնա՞ղը արդեօք: Կը հասկնայ: Կը սաստէ շունը ու կը մօտենայ:

— Մայրի՞կ...

Ոչ մէկ խօսք: Սպրդնած դէմքն ու լացակամած աչքերը անխօս կը պատմեն ամէն ինչ:

Աղջիկը կը հասկնայ ու հին օրերու դողը նորէն, աւելի սուր ու ջերմ, կ'արթննայ: Կը տանջէ: Ինքզինքը կը զսպէ:

— Կու գա՛մ, մայրիկ...

Հանդիպում: Աւելի տաժանելի քան անջատումը, անջատումի երկա՛ր, երկա՛ր տարիները: Ու, յետոյ, ի՛նչպէս բանայ վահրամ յեղափոխական գաղտնիք մը աղջկան մը, Թո՛ղ ըլլայ սիրած աղջկան մը առջև: Մանաւանդ գաղտնիքը կը վերաբերի հօր մը, որու հարազատ զաւակն է այս աղջիկը... Խուշուշ պիտի չկարծէ՞ թէ անձնական վրէժ մը կը լուծէ վահրամ, իր գետին ձգուած ինքնասիրութեան և

բանտին մէջ մոռնող իր հօր վրէժը: Ո՛չ, Խուշուշ մինչև այդքան վարերը պիտի չիջնէ... Եւ, յետոյ, աղջիկը կանխաւ, տուն վերադառնալու առաջին րոպէին, ամէն ինչ պիտի չյայտնէ՞ հօրը.

— Հայրի՛կ, սիրելիս, դո՞ւյն, քեզ պիտի սպաննեն:

Ո՛չ, Մատնիչի մը աղջիկ՝ Խուշուշ մատնիչ չէ:

Ու վահրամ երկու հարցում կը նետէ.

— Ի՞նչ պիտի ընէիր, Խուշուշ, եթէ հայրիկդ...

— Ի՞նչ...

— Եթէ հայրիկդ...

— Սպաննեն, այնպէս չէ՞...

— Այո՛... Ի՞նչ պիտի ընէիր...

— Ի՞նչ պիտի ընէիր... Ես գիտեմ որ սպաննողը դուն պիտի չըլլաս...

— Իսկ եթէ ե՞ս...

— Ո՛չ, դուն ո՛չ, դուն ո՛չ...

Խուշուշի կեանքը պիտի խաւարէր, իր սիրած աղուն մէջ, մինչև իր կեանքի վերջին վայրկեանը, ան պիտի տեսնէր մարդը, որ ձեռքերը ներկած է հարազատ հօր արիւնին մէջ: Ու իրեն, Խուշուշի ձեռքերը ևս պիտի արիւնէին նոյն արիւնով: Չէ՞ որ ինք գիտէ ամէն բան. հիմա այնքան պարզ է ամէն ինչ, Ու ահաւոր այդ ժճիրը ան թագցնել պիտի չկրնար, պիտի աշխատէր թերեւս թագցնել, բայց պիտի չկրնար. ո՛չ, պիտի չկրնար: Ու ի՞նչ չան: Պիտի կըրնա՞ր սակայն ծածկել իր ռեփական սրտէն: Ո՛չ, երբե՛ք:

Ու Խուշուշ ինկաւ վահրամի գիրկը, խլեց անոր ձեռքերը, համբուրեց, արցունքով ցողեց...

— Մի՛, մի՛, վահրամ... միայն հօրս չէ որ կը խնայեմ, այլ քեզի՛, ինծի՛, մեր սէ՛րը...

Ու վահրամ թուլցաւ:

Կարծես մէկը, մէկ քնքոյշ ու հարազատ ձեռք, դաւաճանորէն, ճակատագրորէն, առիւծի ճիրաններու փոխուցաւ յանկարծ, խրեցաւ մինչև իր սրտի խորը և անգթօրէն դուրս պոկեց ու մէկդի չպրտեց արիւնաթաթաւ իր սիրտը: Կարծես ահաբեկիչի մը ուռմըր արժանի հարուածով մը ցրիւ տուաւ իր ուղեղը:

Ձգատացաւ: Յիշեց զինուորի, յեղափոխական զինուորի իր պարտքը ու աչքերուն առջև, ուղիղ ու չեչտակի, ցցուեցաւ Կոմիտէի լուրջ, սպառնական, թափանցող հայեացքը: Ու լսեց ծանօթ ձայնը.

— Կա՛մ ձեր դիակը կը թողուք դաւաճանի դրան առջև, և կամ ձեզ հետ կը բերէք անոր մահուան իրողութիւնը:

— Խուշուշ, սիրելի՛ս, չնչաց Վահրամ, չեմ կրնար: Իմ ցանկութիւնս չէ ու իմ վճիռս չէ: Վճիռը կազմակերպութեանն է ու ժամանակ չկայ...

Խուշուշ հասկցաւ ամբողջական ու մերկ ճշմարտութիւնը: Ան կը ճանչնար կազմակերպութիւնը ու գիտէր, որ կարելի է յաղթահարել նոյնիսկ մահը, նոյնիսկ չկատարել Աստուծոյ պատուիրանները, բայց կոտորել, եղծել կամ փոխել Յեղափոխութեան վճիռը՝ անհնարին էր. ու ստորին բան մըն էր, մանաւանդ Վահրամի համար:

Սոսկաց: Ինչո՞ւ կը սիրէր ինք: Ինչո՞ւ կը սիրէին զինքը:

— Ա՛խ, այն ատեն գէթ չսիրէիր ինծի...

Չսիրե՞լ: Ո՞վ կրնայ: Որո՞ւ ուժերը կը պարտկեն՝ չը սիրել: Խնթ է Խուշուշ: Բայց իրաւո՛ւնք ունի ան, իրաւո՛ւնք ունի Վասնգի ոչ մէկ կանացի սիրտ կը հանդուրժէ, որպէսզի իր սիրած տղան սպաննէ իր սիրած, հարազատ հայրը:

— Ի՞նչ ընել, Աստուած իմ... Ի՞նչ ընել:

— Խուշուշ, կը կանչէ որոնող ու կասկածող ձայն մը դրացի բակէն. Խուշուշ, Խուշուշ...

Հօր ձայնն է, խուպոտ, չոր ու չար:

Ու քովի սենեակէն մայրիկի գունաթափ դիմագիծը կը յայտնուի, աղերսական, մահաւան պէս տմոյն, վախկոտ ու պաշտպանութեան յոյսերը կտրած...

Համբոյր մը, երկչոտ ու հազիւ հպող-փայփայող: Վերջին համբոյր մը, ու կը բաժնուին ոչինչ վճռած, սիրոյ և երկուութեան վիճը աւելի խորունկ, աւելի վիրաւոր բացած:

Ասդին տղան կ'ուշարերի:

Արդէն կը մթնէ: Ժամանակ է կորսուելու: Ահաբեկման պահը ժամը տասին է, իսկ հիմա արդէն ուշ է, հազիւ երկու ժամ կը մնայ:

Գրկեց, ամուր, ջերմ ու կաթոգին, իր կեանքի ամ-

բողջ աւելը համբոյրի մը մէջ դնելու բաղձանքով համբուրեց սպիտակած մայրը, օրհնէնքը առաւ ու պարտէզէն դուրս ելաւ:

Գնաց Կոմիտէն տեսնելու, զինաթափուելու, յեղափոխական անդ ատեանին յանձնելու ինքզինքը, յօժար ու խոնարհ: Ինք չի՛ կրնար: Վախկոտ, տմարդի մէկն է ինք: Թո՛ղ դատեն զինք, թո՛ղ գնդակահարեն, արժանի՛ է: Արժանի՛:

Եւ, սակայն, հաստա՞տ ու վերջնական էր այդ վճիռը: Չէր գիտեր: Յեղափոխութեան զինուոր, գիտէր որ ֆիզիքականէն աւելի դէպի բարոյական մահը կը քալէր: Ա՛խ, ինչպէ՞ս երեւալ այլեւս Կոմիտէի և միւս ընկերներու աչքին: Ի՞նչպէս ըսել «չե՛մ կրնար»: Ինչո՞ւ չի կրնար: Աղջկան մը համա՞ր:

— Կորսուէ՛, թշուառական...

Եւ ինք պիտի լսէր այդ սոսկալի խօսքերը իր մէկ մեծ ընկերոջ բերնէն, անոր, զոր կը պաշտէր: Ու պիտի սատկէր վճիռովը իր հարազատ կազմակերպութեան, որ կը վճռէ միայն ստոր ու բռնաւոր, մատնիչ ու դաւաճան մարդոց մահը:

Մտածեց: Խուշուշ իրաւունք ունէր. իր հաշուին իրաւունք ունէր ան. ան պարտաւոր էր սիրել հարազատ հայրը: Իսկ ի՞նք. իրաւունք մը չունէ՞ր աշխարհի երեսին:

Ու որքա՛ն սուրբ էր այդ իրաւունքը: Ու սրբազան պարտք մըն էր այդ իրաւունքը. հարիւրաւոր անմեղներու արիւնը մտած մատնիչի մը կեանքը մէջտեղէն վերցնելու պարտք մը. արդար յեղափոխութեան մը վճիռը գործադրելու պարտք մը, իր հանդիսաւոր երգումը յարգելու և գործադրելու պարտք մը...

Կարծես գտեպնդուեցաւ: Ու քալեց:

Իջաւ փողոց: Ոչ ոք կար: Փա՛ռք Աստուծոյ: Հայեացքը ինկաւ, վերջին անգամ, իրար խառնուող պարտէզներուն ու եղրեւանիի այն թուփին, որ նորէն կը ծաղկէր և կը քոտ ու սպիտակ ողկոյղները կը կախէր պատն ի վար:

Քալեց: Բայց քայլերը կը դաւաճանէին: Հողը կը պարէր ոտքին տակ ու աչքերը կը նայէին բիւրաւոր մահը ծակոտիկներ ունեցող հսկայ, կլոր ու արագ պտըտող մաղի մը մէջէն: Կարծես սե ջուրեր կը վաղէին ոտքերուն տա-

կէն, ու ինք կը սահէր: Բնազդօրէն կը թնեցաւ պատին, իսկ պատը կը խուսափէր, ետ ետ կ'երթար... Անօթի էր: Բանի՝ գիշեր անքուն էր: Մէկ երկու վայրկեանի կազդոյրը ուժ տուաւ սրունքներուն ու քսլեց հազիւ հազ...

Նորաշէնի հրապարակէն պիտի տնցնէր, երբ յանկարծ իր դէմը դուրս եկաւ Ակեան էֆէնտին, թրքական ոստիկանութեան ամէնէն հաւատարիմ, արթուն ու վտանգաւոր որսկանը: Մանկութենէն կը ճանչնար զինք, վաղուց կը փրնտէր ու Վահրամի կեղծ ոստիկանի հագուստները բան մը չփրկեցին Ակեանի խորաթափանց հայեացքէն:

Ուշքի եկաւ, բայց արդէն ուշ էր: Հազիւ նկատեց Ակեանի այնքան անմեղ ժպիտը, զոր կ'ունենան սուրբերն ու սատանաները միայն: Նկատեց ու բնազդօրէն ձեռքը գնաց բաճկոնակին տակ պահուած ատրճառակին:

Ե՛հ, ո՛ւշ էր: Ակեանին ընկերացող չորս հուժկու ոստիկաններ սեղմած էին զինքը պատին, խեղդելու աստիճան ճգմած կոկորդը, ջախջախած ճակատը, դաշոյնի հարուածով մը թուլցուցած աջ բազուկը, ձեռքէն խլած ատրճառակը, թեւերը պինդ կապած, նետած անցնող կառքի մը մէջ ու յաղթական՝ բանտը առաջնորդած: Ու ծնած, աղցանի վերածած էին զինք...:

7.

Աչքերը բացաւ բանտին մէջ, երեք օր յետոյ միայն: Պնակ մը պղտոր ջուր և գարիէ սև հաց մը կար քովը. իսկ ինք արիւն կը թքնէր:

Երբ սթափեցաւ ու անդրադարձաւ վերջին օրերու յուշերուն ու եղելութիւններուն, սարսափ զգաց ու զգուանք: Բայց վայրկեան մըն էր այդ: Բանտի մռայլ կամարին տակ, վանդակապատ նեղ լուսամուտին ժանգոտած երկաթներէն անդին, լոյսի ու լուսթեան մէջ, գծագրուեցաւ խուշուրի պատկերը. միակ երազը ու միակ յոյսը, որ կը մնար այս աշխարհին վրայ: Ու միութարուեցաւ: Հաշտուեցաւ իր անկումին հետ: Պիտի կախէին զինք: Չկասկածեցաւ ասոր ու յօժար էր մեռնելու: Հրաշքով մը

կրնար ազատուիլ անշուշտ: Բայց, ամէն պարագայի, ինք չէր, որ պիտի փորձէր վազել ազատութեան ետեւէն: Ի՛նչ ազատութիւն պիտի ըլլար ատիկա: Յեղափոխական տեսանք, միեւնոյն է, պիտի պատժէր զինքը ամէնէն անեղ պատիժովը: Ահաբեկուէր պիտի ու կարմիր կնիքով շրջաբերականը պիտի յայտարարէր ընկերներուն՝ «Վահրամ Մարտիկեան, իր յեղափոխական պարտականութեան մէջ թերացած ու յեղափոխական մէկ գործի վիժման պատճառ եղած ըլլալուն համար, ահաբեկման ենթարկուեցաւ երէկ, այսինչ ժամուն, ևն, ևն...»: Եւ արդար պիտի ըլլար այդ վճիռն ու պատիժը:

Եւ բանտին մէջ, գիշեր թէ ցորեկ, փոխն ի փոխ, զինք այցելեցին ու տանջեցին երկու դէմքեր, Կոմիտէի գործավարին ու խուշուրին: Առաջինը ցոսկոտ, անողոք, բայց արդար, Երկրորդը՝ ներող, խոնարհ ու անմեղ...

Դատն ու կախաղանը ուշացան: Այնքան կարեւոր դատեր ունէր տակաւին թրքական դատարանը: Ու Վահրամ տառապեցաւ փոխն ի փոխ լիզելով վէրքերը իր մարմինն ու հոգիին: Անդին մատնիչին ահաբեկումը յետաձգուեցաւ: Ընկերներէն ոչ ոք, ոչ իսկ Կոմիտէն չհասկցան Վահրամի ձերբակալման գաղտնիքը: Մեղքեցան: Բայց Վահրամէն աւելի մեղքեցան ահաբեկումի վիժումը ու մատնիչին ազատումը: Ու Կոմիտէի գործավարը կրծեց շրթունքները և ամբողջ գիշեր մատները կոտրեց: Ձերբակալուող Վահրամը իր հետ տարած էր ահաբեկման գործադրութեան բոլոր ու ամէնէն կարեւոր մանրամասնութիւնները: Հարկ եղաւ յետաձգել ու սպասել տեսն մը ևս, թողով որ մատնիչը շարունակէ իր աւերները:

Ասորին մատնիչը ուշքի եկած էր: Բնազդօրէն թէ իր դիւային հոտառութեան չնորհիւ, անիկա անշուշտ կապ մը գտած էր տունէն իր աղջկան անակնկալ բացակայութեան և Վահրամի ծագուած հագուստներով ձերբակալումին մէջ. միեւնոյն օրը, միեւնոյն ժամերուն: Ու վճռած էր գլխու ճարը տեսնել միանգամ ընդմիջաւ: Յաջորդ օրն իսկ բռնադատած էր որպէսզի աղջիկը իր առջեւ իյնար և երկուքով միասին փոխադրուեցան թրքական խուլ թաղ մը, ուր կ'ապրէին իբրեւ թանկագին հիւրերը հարիւրապետ Ֆահիմին:

Վրայ հասան թրքական Սահմանադրութեան օրերը:

Վահրամ իր բաժինն ստացաւ ընդհանուր ներումէն և մաշուած, հիւծուած, դուրս եկաւ բանտէն: Անհնարին կոկիծը փութացուցած էր մօրը մահը, որ առանց այն ալ վաղուց կը տառապէր հին ու կրծող ճանճատենդէն: Պարտքի մը փոխարէն աճուրդի հանուած ու ծախուած էր հայրենական տունը: Եւ Վահրամ գլուխ դնելու քար մը չունէր հայրենի քաղաքին մէջ: Ենթոքուած աղատութիւնը կը կորսնցնէր իր բովանդակ հրապոյրը: Մատնիչը, իր աղջկան հետ, ժամանակին փոխադրուած էր Պոլիս: Պնդողներ կային, որ անիկա բռնութեամբ իր աղջիկը կ'ստեղծէր տուած է հարիւրապետ Փահլավին ու մահմետականութիւն ընդունած: Վահրամ չհաւատաց, բայց հասաւ խելագարութեան ամենամօտ սահմաններուն:

Կովտէն կանչեց զինք բացատրութեան: Խոտաձկանեցաւ ամէն բան: Կովտէն հասկցաւ, ճանչցաւ, չափեց մարդկային սէրը իր լայնքով ու երկայնքով և ներեց: Վահրամ իրաւունք ստացաւ նոյնիսկ կուսակցական մնալու:

Բայց ի՞նչ ներում և ի՞նչ իրաւունք էր այդ: Խղճացին, հաւանաբար: Անիկա սակայն ինքզինքը իրաւացի չը համարեց ընաւ ու չներեց ինքզինքին: Ու նաև շարունակեց տառապիլ աղջկան կարօտովը: Սիրտը կտոր կտոր եղաւ չարակամի թէ բարեկամի, գիտցողի թէ չգիտցողի սուտ թէ ճիշտ լուրերով:

— Խուշուշը Փահլավի կի՛ն...

Եթէ այս սպանիչ սո՛ւտը թէ իրողութիւնը չըլլար, գուցէ նուազ սիրէր, նուազ մտածէր, գուցէ տակաւ մոռնար Խուշուշը, իր սէրը:

— Խուշուշը Փահլավի կի՛ն...

Սուտ թէ իրողութիւն՝ սարսափելի էր այդ: Զկրցաւ տոկալ: Մտածեց, ծանր ու բարակ ըրաւ և մղուեցաւ ինքնասպանութեան փորձին: Բայց կամքը պակսեցաւ: Կարօտը, այս անգամ ճշմարտութեան կարօտը, ձաղկեց զինքը օր ու գիշեր ու քչեց մինչև Պոլիս:

Նաւահանգստի վրայ բեռնակիր, յոյն սրճարանի մը մէջ սպասաւոր և յետոյ թերթի ցրուիչ եղաւ և սակայն չը դադրեցաւ ընաւ հետախուզել սիրած աղջիկը ու անոր հետ կորսուած ճշմարտութիւնը:

Անգամ մը, պատահաբար, իր ծախած թերթին մէջ, իր աչքերը կեցան ուրախ թէ չարաշուք լուրի մը վրայ — «Իսլամութիւն ընդունած Մարտիրոս Էֆէնտի Վարդանեանի սպանութիւնը» խորագրով: Վազեց փոքրագրատուն: Փնտռեց ու գտաւ Կովտէի նախկին գործավարը, որ հիմա խորհրդարանի անդամ էր: Աչքերը բացուեցան լայն ու խոշոր: Կազմակերպութեան վճիռը, տարիներով ուշացած, գործադրուած էր կէտ առ կէտ: Պա՛հ...

— Իսկ աղջիկը, սիրտը բռնած հարցուց ան գործավարին:

— Ո՛չ մէկ տեղեկութիւն:

Գործավարը չխաբե՞ց զինք արդեօք:

Օրօրուելով ինքզինքը վար նստեց խմբագրատան սանդուխներէն: Փողոցին մէջ նորէն կարդաց թերթը և քայլերը ուղղեց Շիշլի: Հասաւ դէպքին վայրը: Ի՞նչ փնտռելու եկած էր: Արիւնի հետք մը անգամ մնացած չէր: Մատը դրաւ ճակտին, մտածեց:

— Վա՛յ յիմար: Ա՛ն է, ա՛ն:

Ու գնաց, փնտռեց, հետքը գտաւ, խուլ սրճարան մը առաջնորդեց վաղեմի ընկեր մը: Հարցուց, հեռուէն ձօնէն փորեց, փորփորեց, մինչև որ խոստովանցուց: Ահաբեկիչն էր:

— Ուրեմն ոչ մէկ լո՛ւր աղջկան մասին...

— Թերեւս Փահլավի հետ է, կամկաց ահաբեկիչը ու իսկոյն զղջաց:

Վերջալոյսին Վահրամ քայլերը ուղղեց դէպի ծովափ: Փռուեցաւ աւազներուն վրայ: Ոչ ոք կար, փա՛ռք Աստուծոյ: Մակոյկավարները հեռու էին: Օրօրուեցաւ ամիսընդմիջ վրայ մեռնող ալիքներուն հետ: Բայց կամքն ու քաջութիւնը նորէն դաւաճանեցին:

Ու իրիկուն նորէն գնաց և գտաւ ահաբեկիչը: Ստիպեց որ խմէ իր հետ, մինչև յատակը:

— Ի սէր կազմակերպութեան, պատմէ ինչ որ գիտես: Ըսէ՛ զէ՛թ թէ ո՛ւր կարելի է գտնել Փահլավը:

— Վա՛զ անցիր, ա՛յ տղայ, այդ յիմար սեւլալէն:

— Լսէ՛, ոռնաց Վահրամ:

Ահաբեկիչը մատը կծեց: Հասկցաւ: Զգածուեցաւ:

— Լա՛ւ: Հաւատա՛, աղջկան մասին ոչինչ գիտեմ: Բայց

եթէ Յահիմը կը փնտռես, ան հիմա Օրտու է, գինուորական պաշտօնով:

Ի՞նչ ունէր Պոլիս: Հարա՛ւ, հիւսի՛ս, մէկ չէ՞,

Երկու օր ետք շոգենաւը կը հասցնէր Վահրամը Օրտու: Ամբողջ վեց ամիս տեւող հետախուզութիւնը պզտիկ արդիւնք մը տուաւ միայն: Յահիմ փոխադրուած էր պարսկական սահմանադէմը, իր ընտանիքին հետ: Իր ընտանիքը, իսկ ինքն իր մասին էր:

Ա՛հ, ինչպէ՛ս ստուգել:

Յուսահատ, ջարդուած, վերջին դրամը կերած լմնցած, վերադարձաւ հայրենի քաղաքը: Ծամբուն մօտ էր: Ծամբան շարունակելու յոյս ունէր տակաւին: Բայց հայրենի քաղաքը արդէն արիւն-արցունք կու լար: Թրքական զօրաշարժի և ապա պատերազմի օրեր էին ու, ինչպէս ամէնուր, հայրենի քաղաքին վրայ ևս կը բարդուէին նոր ու աւելի սև ամպեր:

Եւ Վահրամ մարտական խուճերի մը մէջ է ալլելու, իսկ համայնակուլ աղէտը՝ կախուած քաղաքի և գիւղի գլխուն՝ պահ մը մոռցնել կու տան կարծես, հոգին չարչրկող վիշտն ու անստուգութիւնը:

Յաճախէ՛ս ու անհաւասար ընդհարումներէն միոյն մէջ, Վահրամ ստացաւ ծանր վէրք մը՝ գնդակի հարուածով: Փոխադրուեցաւ քաղաք, Ամերիկեան հիւանդանոցը:

Ապաքինումի վերջին շաբթուն պայթեցաւ անակնկալը: Պարսկական սահմանադէմը ինչ քաղաք իջաւ թուրք կուսակալը՝ զօրագուններով և թնդանօթներով՝ պատժելու յեղափոխական քաղաքը: Ու կուսակալին հետ է հարկւրապետ Յահիմը, ոչ մէկ կասկած:

Կազմակերպութիւնը հարկադրուած էր դիմելու ինքնապաշտպանութեան, որ ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ պարտադրուած գոյամարտ մը: Եւ ասիկա բաւական եղաւ, քրպէսզի Վահրամ կազմակերպուած զգայ ինքզինքը, մերժէ ամէն խնամք ու դարձանում, ներկայանայ Կոմիտէին և ինքնապաշտպան կռուին մէջ ստանձնէ իր պարտականութիւնը:

Շուտով սկսան աջ ու ձախ ձերբակալութիւնները և յեղափոխական գործիչներու գաւազդական ու եղբրական սպանութիւնները այստեղ ու այնտեղ: Յարաբերութիւնները

խզուեցան վերջնականապէս. քաղաքը պաշարուեցաւ և կոտորածի մղձաւանջը իր թեւերը փռեց ամբողջ ժողովուրդի մը վրայ: Փրկութեան միակ ճանապարհը մնաց պատուաւոր մահը:

Ձ.

Կոուլի չորրորդ շաբթուն, երեքշաբթի, Զինուորական խորհուրդի կարճ մէկ հրահանգը կը հրամայէր անցնիլ յարձակողականի և գրաւել թշնամիի աջ թեւի դիրքերը:

Մեր դիրքը մասնակից էր ընդհանուր յարձակողականին: Առաջին անգամն էր, որ մեղի իրաւունք կը տրուէր յարձակողականի անցնելու: Եւ մեղմէ ամէնէն շատ գինովցած էր Վահրամը: Յարձակողականի հրամանը բովանդակող թղթի կտորը ան համբուրեց երեք անգամ և գետինը դովեղով աղաղակեց. — Վերջապէ՛ս...

Մութը կ'իջնէր: Մութը կը ծրարէր ամէն իր, ստուեր ու շարժումը: Մեր դրացի չորս դիրքերէն յիսնեակ մը մարտիկներ, Վահրամի ղեկավարութեամբ, մեր դիրքերը կը յանձնէինք փոքրաթիւ պահակներու և կ'իջնէինք փողոց:

Համազարկ մը, երկրորդ, երրորդ և անվնաս կը խուժէինք թշնամիի առաջին դիրքը: Երկու ոստիկան զինուորներ հրացանները կը ձգէին, քեսլիմ կ'աղաղակէին և, գունաթափ, կ'ապաւինէին մեր գլխութեանը:

— Ո՞վ էր ձեր հրամանատարը, ո՞ւր է ան, գոռաց Վահրամ:

— Խնայէ՛, փաւա եֆեկի, ոտքդ պազնեմ...

— Հրամանատար՝ը, կրկին սաստեց Վահրամ:

— Պիկպաւի Յահիմն էր, փաւա եֆեկի, թո՛ղ գետինը մանէ ան, կէս ժամ առաջ փախաւ... Խնայէ՛, փաւա եֆեկի, ոտքդ պազնեմ...

Ու կատաղած Վահրամին հետ առաջ կը նետուէինք մենք, ոեւէ մարդկային զթութիւն զլանալով ոստիկաններուն:

Տաք դիակներ կը կոխկրտէինք ու առաջ կ'անցնէինք դէպի թշնամիի ամուր դիրքերը, երբ ուժգին հակաշարժակում մը կեցուց մեզ: Գնդակները կը թափուէին ջրվէժուող լոյսերու պէս, բոցի թեւերով, օձերու գալարումներով և թունաւոր շշուոցներով:

Հարկ եղաւ ծունկի դալ ու ապա սալայտակուիլ գե-
տին: Վայրկեաններ, թերեւս ժամեր: Ապարդիւն: Կրակը
սկսած էր հնձել, իսկ մեր թիկունքէն կը լսուէին ապահով
անկիւն նստողներու հայկական գոռում գոչումներ: Ու ընդ-
հուպ լսուեցաւ Վահրամի ձայնը:

— Ծունկի՛: Կրա՛կ: Ոտքի՛: Կրա՛կ: Յառա՛ջ: Կրա՛կ...

Ու տակաւին երկու քայլ չըրած, ինձմէ երկու քայլ
անդին, ճարճատեցաւ ու գետին ինկաւ Վահրամի շքեղ հասա-
կը, լո՛ւռ, անխօս, սքանչելի հայեացքը դամած անստոյգ
խաւարին ու խաւարը ձեղքող օձեղէն լոյսերուն...

* * *

Առաւօտը կը բացուէր դարնանային տրեւի յորդ
լոյսերուն մէջ: Թշնամիի բովանդակ դիրքերէն կը բար-
ձրանար ծուխ ու բոց միայն: Ու իշխանութիւնը այլեւս ա-
ղօթքի, երգի, ազատութեան ու յոյսի աղաղակինն էր ժո-
ղովուրդի մը, որ օր մը առաջ դատապարտուած էր իրական
բնաջնջման...

Վահրամի յուղարկաւորութենէն վերադարձին, ինծի
մօտեցաւ անոր զինուորներէն մէկը և բառացի պատմեց. —

«Վահրամի սպանութենէն ետք. Մուշեղի և Կարօի հետ
մօտեցանք թշնամու դիրքին և կրակի տուինք: Հրդեհը ըս-
կաւ: Շատերը չկրցան փախչիլ և գերի ինկան: Սպաննե-
ցինք: Դեռ դիրքը չմտած՝ տեսանք կին մը, որ մեր ոտքե-
րը ինկաւ: —

— Օգնեցէ՛ք, հա՛յ եմ ես, ըսաւ:

«Ճիշտ նոյն վայրկեանին, վերէն երկու գնդակներ
պայթեցան ու կինը ինկաւ: Կրակողը վեր ելաւ սանդուխնե-
րէն ու սկսաւ գնդակ տեղալ: Առիւծի պէս կը կռուէր ան-
աստուածը: Լա՛ւ էր, Մուշեղը խփեց ցած դլորեց: Փահիմն
էր, կը յիշե՞ս, պարօն, եի՞ր զպաշի Փահիմը...»

«Մօտեցանք կնոջը: Մեռած էր»:

7-50 2

44384

„ՄԱՍԻՍ, ԳՐԱՏԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ“

		Լէվ
1. Ասուր-Նազիր-Աբալ	Գ. Մեհեմետ	10
2. Մեծապատիւ Մուրացկանները	Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ	30
3. «Մասիս», Տարեգիրք Ա. Տարի	Ա. ՍԵՒԱՆ	100
4. Թանկագին Համբոյր (Կակերդ. 1 արար)		10
5. Գիրուկ Մարդուն Հանոյները	ՈՒ. ՃՈՆՍԸՆ	15
6. Հռոմի Պապին Զուականները,	Մ. ԶԷՎԱՔՐՈ	150
7. Գուեակը (Երգիծավեպ)	ՍԹ. ՔՈՍՍԹՈՎ	20
8. «Մասիս», Տարեգիրք Բ. Տարի	Ա. ՍԵՒԱՆ	100
9. Հրաճենուն Պալատը	Մ. ԶԷՎԱՔՐՈ	150
10. Խելագար Հայունին	ՏՈՔԹ. ՃԵԼԱԼԵԱՆ	65
11. Մուսա Լեւան 40 Օրերը Ա. Բ. Հասուր ՅԻ. ՎԵՐՅԵԼ		400
12. Ռակասքենի Առպերը	Մ. ԶԷՎԱՔՐՈ	150
13. Հին Հայ Բանաստեղծութիւնը	Գ. ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻ	30
14. Հայ Եղեռներ	Մ. ՆԵՏԻՄ	20
15. Թարգան	ԷՏԿԱՐ ՌԱՅՍ ՊՈՐՈՈԻ	50
16. Յոյն Լրտես. Գործունեութիւնը Պոլսոյ մէջ		20
17. Վիթոֆ	ԱՐԹԻՒՐ ՊԵՐՆԵՏ	100
18. Վարդան Մամիկոնեան	ՕՆ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ	20
19. Սիրոյ վը վեպը	ՕՆ. ՄԵԻԹԱՐԵԱՆ	10

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 2.50 ՅԻ. ՅԻ.